

**FRANCIA SZOLGÁLATBAN ÁLLÓ MAGYAR ÜGYNÖKÖK
AZ OSMÁN BIRODALOMBAN A XVIII. SZÁZAD DEREKÁN
(1735–1756)***

A XVII. század végén kibontakozó magyar–francia nemzetközi kapcsolatok meghatározó irányultságot adtak a későbbi évtizedek függetlenségi mozgalmainak, amelyek külkapcsolataiban Franciaország igen előkelő helyet foglalt el.¹ A francia külpolitikai elképzelések szerint a magyar felkelők és az Erdélyi Fejedelemség egy nagy átfogó Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer részeként játszottak fontos szerepet. A francia–magyar együttműködés csúcspontjának a spanyol örökösödési háború idején zajló Rákóczi-szabadságharc időszaka (1703–1711) tekinthető.² A szabadságharc bukásával e kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen. II. Rákóczi Ferenc életének utolsó rodostói szakaszát (1720–1735) szintén aktív diplomáciai tevékenység jellemezte.³ A versailles-i udvar a magyar diverzió gondolatát ébren tartva továbbra is igyekezett a lehető legóvatosabban kezelni az idős fejedelem meg-megújuló, francia szövetségre alapozó függetlenségi terveit.⁴ Megfelelő hazai bázis nélkül a fejedelem elsősorban a közvetlen környezetében lévő kuruc generálisokra és alkalmi külföldi, elsősorban francia, gyakran kalandor hajlamú egyénekre támaszkodott. A száműzött kuruc főtisztek közül szintén sokan rendelkeztek szoros franciaországi kapcsolatokkal. Ide sorolható például székesi Bercsényi Miklós, akinek László nevű fia⁵ 1720-tól franciaországi huszárezred tulajdonosaként öregbítette a családjá hírnevét.⁶ Hasonlóan a francia királyi hadseregben kereste boldogulását Esterhazy Antal generális fia, Esterhazy Bálint József⁷ is, aki 1734-ben már szintén saját huszárezredet tudhatott a magáénak.⁸ E huszárezredekben sok rodostói

* A tanulmány elkészültéhez nagy segítséget nyújtott a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Klebersberg ösztöndíja. Külön szeretném köszönetet mondani Zachar Józsefnek hasznos tanácsaiért, javaslataiért.

¹ E korszakról lásd *Bérenger, Jean*: Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664–1668. *Történelmi Szemle*, 1967. 275–291. o.; *Uő*: A francia politika és a kurucok 1676–1681. *Századok*, 1976. 162–170. o.

² *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966.

³ Rákóczi emigrációja történetének egyik első feldolgozása: *Szekfü Gyula*: A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913. Fontos művelődéstörténeti információkat hoztak felszínre Zolnai Béla tanulmányai, pl.: *Zolnai Béla*: A janzenista Rákóczi. Szeged, 1927.; *Uő*: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Budapest, 1926. A kérdés legutóbbi, kimerítő jellegű monografikus feldolgozása: *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi. Budapest, 1991.

⁴ Lásd ehhez *Köpeczi Béla* (szerk.): D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése (1725–1727). Vaja, 1984. (Folio Rákócziána, 7.)

⁵ Bercsényi László (Ladislav Berchényi) életéhez lásd *Forster Gyula*: Gróf Berchényi László Franciaország marsallja. Budapest, 1925.; *Uő*: Utóhang gróf Berchényi László Franciaország marsallja történetéhez. Budapest, 1929.; *Rupelle, J. de la*: Le maréchal de Bercheny de Szekes. *Vivat Hussar* n° 12, Tarbes, 1977.; *Zachar József*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. Vaja, 1979.; *Uő*: Idegen hadakban. Budapest, 1984. 181–220. o.; *Uő*: Franciaország magyar marsallja Bercsényi László. Budapest, 1984.

⁶ *Zachar József*: A franciaországi Bercsényi-huszárezred története. *Haditörténelmi Közlemények*, 1992. 33–71. o.

⁷ Esterhazy Bálint József életéhez lásd *Zachar J.*: Idegen... i. m. 230–240. o.

⁸ *Zachar József*: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede. *Haditörténelmi Közlemények*, 1983. 197–229. o.

magyar emigráns szolgált, és a rodostói magyar közösség később is közvetítő szerepet játszott a magyar újoncutánpótlás megszervezésében. Végül, meg kell, hogy említsük azt a francia szellemi hatást, amely a franciás műveltségű fejedelem környezetén keresztül a rodostói magyar közösséget érte. Különösen jól tükrözi ezt a szépíró Mikes Kelemen francia ihletésű rodostói munkássága.⁹ Mindezek alapján kiderül, hogy a két magyar emigrációt milyen szoros családi, baráti és szellemi szálak fűzték egymáshoz.¹⁰

Valójában az a közös cél lebegett mindkét emigráció vezetői előtt, hogy a magyar függetlenségi mozgalmak hagyományainak megfelelően francia és török segítséggel folytassák a nemzeti függetlenségi harcukat. A francia diplomácia korábban is alkalmazott magyar ügynököket, ágenseket az Oszmán Birodalom területén, elsősorban nyelvtudásuk és kapcsolataik miatt. Az első ismert francia követ is a horvát származású, de magát magyar nemesnek valló Frangepán János (Giovanni Frangipani, Andreas Frangepani fia) volt, akit 1525-ben küldött I. Ferenc francia király a szultán udvarába egy levéllel, amelyet a hírvívő csizmájába rejtettek.¹¹ Frangepán küldetése nyilvánvalóan hozzájárult az 1526-os hadjárat elindításához és ahhoz, hogy Mohácsnál döntő összeütközésre került sor. Így nem véletlen, hogy személye kiesett a magyar történelmi emlékezetből. A francia diplomácia számos magyar ágens emlékét őrizte meg, akik a XVIII. századi franciaországi és törökországi magyar politikai emigránsok soraiból kerültek ki. Néhányan keleti diplomáciai megbízatásuk leple alatt a magyarországi ügyekkel is kapcsolatba kerültek, sőt a magyar függetlenségi mozgalmak érdekeinek képviselését is felvállalták. Olyan volt szabadságharcosokról van szó, mint például Jávorka Ádám, Máriássy Ádám, Bercsényi László, Tóth András,¹² és folytathatnánk még az emigránsok nevének sorolását, akik hosszabb-rövidebb ideig kapcsolatba kerültek a francia érdekek kelet-európai képviselőivel.

Amint már említettük, a két magyar emigráció, a franciaországi és a törökországi kapcsolatban álltak egymással.¹³ A kapcsolattartás azonban korántsem volt egyszerű feladat, hiszen a korabeli közlekedési viszonyok között igen sokáig tartott a két ország közötti utazás. Ez általában több hetes hajóutat jelentett a Földközi-tengeren át,¹⁴ mivel a szárazföldi útvonalak – a Habsburg Birodalom területén át – még veszélyesebbek vol-

⁹ Mikes Kelemen munkásságához lásd *Abafi Lajos*: Mikes Kelemen. Budapest, 1878.; *Toncs Gusztáv*: Zágoni Mikes Kelemen élete. Budapest, 1897.; *Mikulics Károly*: Zágoni Mikes Kelemen élete és irodalmi működése. Trencsén, 1899.; *Kürti Menyhért*: Mikes Kelemen kiadatlan munkái. Eger, 1907.; *Zolnai Béla*: Mikes Kelemen Törökországi leveleinek keletkezéséhez. Budapest, 1915.; *Üő*: Magyar janzenisták. *Minerva*, 1924. 79–94. o.; *Madácsy László*: Clément Mikes et les sources françaises de ses Lettres de Turquie. Szeged, 1937.; *Hopp Lajos*: Mikes Kelemen. Budapest, 2000.

¹⁰ A rodostói és a franciaországi emigráció kapcsolatát nagyon szemléletesen mutatja be *Zachar József*: Mikes Kelemen és Bercsényi László. In: *Hopp Lajos–Pintér Márta Zsuzsanna–Tüskés Gábor* (szerk.): Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. Debrecen, 1992. 47. skk. o.

¹¹ *Saint-Priest, le comte de*: Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie. Paris, 1877. 179. o.; *Spuler, Bertold*: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). 3. Teil: Liste der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jahrhunderts. In: *Übersberger, Hans – Hanisch, Erdmann* (Hrsg.): Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Band XI. Breslau, 1935. 345. o.; *Bacqué-Grammont, Jean-Louis – Küneralp, Sinan – Hitzel, Frédéric*: Représentants permanents de la France en Turquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991). Istanbul–Paris, 1991. 1. o.

¹² Életrajzukhoz lásd *Zachar J.*: Idegen... i. m. vonatkozó részeit.

¹³ Itt szeretném felhívni a figyelmet *Zachar József* szintén e kérdésre vonatkozó tanulmányára: Török támogatásra építő kuruc utóközdelmek 1711–1739. In: *Takács Péter* (szerk.): „Rákóczi urunk hadaival itt vagyunk.” Emléklés. Szatmárnémeti, 1999. Debrecen–Nyíregyháza, 2000. 43–62. o.

¹⁴ *Braudel, Fernand*: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. 1. La part du milieu. Paris, 1990. 121–199. o.

tak rájuk nézve.¹⁵ 1755-ben például Tóth András és fia François Vergennes gróf francia követ kíséretében másfél hónapig hajóztak Marseille-től a Dardanellák tengerszorosig.¹⁶ A két emigránsközpont közötti kapcsolattartást nagyban nehezítették az utazás nehézségei, amelyet fokoztak az időjárás viszontagságai, az észak-afrikai kalóztámadások és a különféle járványok. Ez utóbbiak nemcsak valós veszélyt, hanem az utazást lassító hosszú karantént is jelentettek a hajón közlekedők számára. Ne felejtjük el, hogy éppen e szigorú intézkedések hatására tűnt el Nyugat-Európából az 1720-as nagy Languedoc-i járványt követően a pestis.¹⁷

Vajon miért alkalmaztak francia külügyekben magyar ágenseket? Több érv is alátámaszthatja ezt a gyakorlatot. Először is a hajdani szabadságharcosok egy része török földre menekült, és ott huzamosabb ideig tartózkodva megtanulta a török nyelvet, amely a francia diplomaták számára igen hasznosnak bizonyult. Igaz, hogy már régóta létezett az oszmán hatóságokkal való kommunikációra szakosodott jól képzett tolmácsréteg (drogmánok), akik olyan levantei családokból származtak, amelyeknek több generációja Konstantinápoly európai követségek által lakott részében, Perában élt.¹⁸ Ezek a drogmánok valóságos dinasztikiakat alkottak, és mesterségük apáról-fiúra szállt. A leghíresebb levantei drogmándinasztiák közé tartoztak a Fornetti, Peysonnel, Rambaud és Testa családok. A török viszonyokat jól ismerő és azokhoz kitűnően alkalmazkodó tolmácsklánok gyakran komoly kockázati tényezőt jelentettek az európai követségek titkos tárgyalásai során, mivel jó pénzért hajlandóak voltak az államtitkok kiszolgáltatására. Ezt megakadályozandó, szükség volt megbízható és elkötelezett tolmácsokra. Ide tartozhattak a magyar rendi mozgalmak iránt elkötelezett franciabarát emigráns kurucok. Később más európai államok mintájára létrehozták a pérai francia tolmácsiskolát, ahová a fiatal nyelvtanulókat (*jeunes de langues*) küldték, hogy a nyelvet minél jobban elsajátítsák.¹⁹ Ugyanakkor a magyarok jelenléte nem vezethető vissza pusztán nyelvi okokra.

Mint ismeretes, a XVII. század végi és XVIII. század eleji magyar rendi mozgalmak szoros kapcsolatban álltak mind a Francia Királyság, mind az Oszmán Birodalom meghatározó hatalmi köreivel. E kapcsolati tőkét sikerült kihasználni, amikor a függetlenségi mozgalmak bukása után emigrációba kerültek. A rodostói magyar emigráció és a franciaországi magyar emigráció egyes csoportjai tovább erősítették e személyes szálakat, amelyek révén gyakran a két nagyhatalom közötti kapcsolattartás is erősödött.

¹⁵ Lásd Hoppner, Harald (Hrsg.): Der Weg führt über Österreich... Zur Geschichte des Verkehrs- und Nachrichtenwesens von und nach Südosteuropa (18. Jahrhundert bis zur Gegenwart). Wien-Köln-Weimar, 1996.

¹⁶ Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. Tome I. Macstricht, 1786. 1. o. Vö. Tóth Ferenc: Egy XVIII. századi itinerárium tanulságai (avagy miért nem jutott el a francia követ Szombathelyre 1755-ben?). *Vasi Szemle*, 2002/6. 758–762. o.

¹⁷ Lásd e témához Biraben, J.-N.: Les hommes et la peste en France et dans les pays méditerranéens. Tome I. Paris-La Haye, 1975. 231–251. o.; Gaffarel P. – Duranty, Marquis de: La peste de 1720 à Marseille et en France d'après des documents inédits. Paris, 1911. 584–585. o.; Martin, A.: Histoire de la dernière peste de Marseille, Aix, Arles et Toulon. Paris, 1732.; Rebuffat, F.: Marseille, ville morte. Marseille, 1968.

¹⁸ A pérai drogmándinasztiák történetéről lásd Antoine Gautier és Marie Testa tanulmányait: *Gautier, Antoine – Testa, Marie: Les drogmans au service de la France au Levant – Quelques dynasties de drogmans. Revue d'Histoire Diplomatique*, 1991. premier semestre 5–99. o.; *L'origine des dynasties de drogmans. In: Bulletin de l'Association des Anciens Elèves de l'Institut National des Langues Orientales*, octobre 1992. 3–12. o.; Joseph Fonton (1747–1832). *Drogman de France et diplomate russe. Première partie. Au service de la France (1747–1793)*, In: uo. avril 1994. 37–74. o.; *Deux grandes dynasties de drogmans: les Fonton et les Testa, dans les actes du colloque de mai-juin 1995 Istanbul et les langues orientales. Varia Turcica*, XXXI. 1997. 175–196. o.

¹⁹ Hitzel, Frédéric: Les Jeunes de langue de Péra-lès-Constantinople. *Dix-Huitième Siècle*, n° 28, Paris, 1996. 57–70. o.

E jó hármass együttműködés garanciájává a magyar függetlenségi mozgalom hamu alatt izzó parazsa vált. A francia külpolitika bizonyos szempontból még egészen a XVIII. század közepéig, változó intenzitással napirenden tartotta egy esetleges magyar diverzió lehetőségét, visszanyúlva ahhoz az évszázados diplomáciai hagyományhoz, amelynek révén háború esetén a francia király szubverzív politikát folytatott Magyarországon és Erdélyben. A magyar diverzió lehetősége egyébként egy szélesebb Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer tervében vált érdekessé a francia diplomácia számára. Ez a nagyszabásúra tervezett kelet-európai szövetségi rendszer magába foglalta az Oszmán Birodalmat, a magyar elégedetleneket (elsősorban az Erdélyi Fejedelemséget), Lengyelországot, Poroszországot és Svédországot. A jelentős mértékben az Oszmán Birodalom katonai potenciáljára épülő szövetség fontos feladata a Habsburg Birodalom hátbatámadásán túl az esetleges orosz-osztrák együttműködés megakadályozása volt.²⁰

A magyar függetlenségi mozgalmak a XVII. század végén fontos szerepet kaptak a francia diplomácia keleti-európai terveiben. XIV. Lajos aktív támogatásával tevékenyen hozzájárult a magyarországi kuruc mozgalom kiterjedéséhez és fennmaradásához. A XVIII. században, különösen a Rákóczi-szabadságharc bukása után, a francia diplomácia a magyar elégedetlenek ügyét óvatosabban, az Oszmán Birodalom érdekszférájába háritva kezelte. Ugyanakkor igyekezett minden adandó alkalommal felhasználni a számára kapóra jövő magyar mozgalmakat a császári ellenlábásával folytatott konfliktusok, háborúk során. Az általunk vizsgált időszakban, XV. Lajos fokozottabban érdeklődött Lengyelország ügyei iránt, amely a tervezett francia szövetség legfontosabb láncszeme volt, mivel a szabad királyválasztás révén a legkönnyebben lehetett franciabarát uralkodót trónra juttatni.²¹ Amíg a hivatalos francia külpolitika a Habsburgokkal való meg egyezést kereste, amelyet XIV. Lajos testamentumában is megemlíttet, a királyi titkos diplomácia (a híres *Secret du Roi*) a Habsburg-ellenes franciabarát szövetség létrehozásán fáradozott. Conti herceg, a francia király lengyel trónra szánt jelöltje folyamatos levelezésben állt a fontosabb kelet-európai francia diplomatákkal, nevezetesen a varsói, konstantinápolyi, stockholmi és szentpétervári követekkel, akiket előzőleg beavattak a *Secret du Roi* rejtelmébe.²²

Természetesen a levelezésük a legnagyobb titokban zajlott. A kényes információkat tartalmazó leveleket, a korabeli európai szokás szerint számrejtjelezték, vagyis mai szóhasználat szerint kódolták és dekódolták az általuk használt titkos kulcs szerint. A leggyakrabban a leveleknek csak egy része volt számrejtjeles (sifírozott), amelyet külön beavatott titkárok fejtettek meg és írtak át szöveges formára. Ehhez a tevékenységhez több megbízható személyre volt szükség, akik állandó kísértésnek voltak kitéve a jól jövedelmező kémtevékenyre csábító követségek részéről. Az államtitkok védelmében gyakran változtatott titkos kulcsokat használtak, és időről-időre lecserélték a leveleket átmásoló személyzetet.²³

²⁰ Lásd chhez *Hochedlinger, Michael: Die französisch-türkischen Beziehungen 1525–1792 als Instrument antihabsburgischer Politik. Von der „osmanischen Diversion“ zur Rettung des „kranken Mannes am Bosphorus“.* MA Diplomarbeit, Universität Wien, 1991.

²¹ Lásd e kérdéshez *Perrault, Gilles* érdekes, népszerűsítő történeti feldolgozását: *Le secret du roi. La passion polonaise.* Paris, 1992.

²² *Bérenger, Jean – Meyer, Jean: La France dans le monde au XVIIIe siècle.* Paris, 1993. 66–67. o.

²³ Lásd még erről a témáról *Bély, Lucien: Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV.* Paris, 1990., *Kahn, D.: The Codebreakers. The Story of Secret Writing.* New York, 1968.

A franciaországi magyar emigránsok közül Bercsényi László és Tóth András még Rákóczi életében többször is megfordult az Oszmán Birodalom területén. Elsősorban magyar újoncokat kerestek a franciaországi huszárezredek számára.²⁴ Természetesen kiküldetésük célja nem korlátozódott kizárólag a toborzásra, hanem a rodostói magyar emigrációra vonatkozó titkos feladatokat is kaptak. Bercsényi László soha nem mondott le arról, hogy egyszer seregek élén visszatér Magyarországra, s minden követ megmozgatott terve végrehajtása érdekében. Leginkább a két magyar emigráció egyesítését tartotta a szeme előtt, s igyekezett minél több rodostói magyart toborozni az 1720-ban alapított franciaországi ezredébe.²⁵ Noha a szemtanú Mikes Kelemen szerint e terve nem sikerült az elképzelésének teljesen megfelelően, sok Törökországban rekedt magyart szállított át Franciaországba.²⁶ A lengyel örökösödési háború elején franciaországi elfoglaltságai miatt huszárezrede őrnagyát, Tóth Andrást küldte a rodostói magyarok körébe toborzóútra, illetve a kapcsolatok fenntartása érdekében. Tóth András, Rákóczi hajdani szabadságharcosa²⁷ jó néhány évet töltött török földön, mielőtt Franciaországba került volna, és így jól elsajátította a török nyelvet, és hasznos személyes kapcsolatokat épített ki a konstantinápolyi oszmán elit körében. 1733 júliusában érkezett Bercsényi megbízásából Konstantinápolyba, hogy a Berchény-huszárezred számára magyar újoncokat toborozzon, illetve huszárlovakat vásároljon. A francia nagykövet, Villeneuve márki azonnal felfigyelt „M. de Tott” érkezésére és különösen a képességeiben lakozó lehetőségekre. Chauvelin külügyi államtitkárnak így írt erről 1733. július 4-i levelében:

„Ebben a helyzetben szemet vetettem Tott úrra, aki kapitány Berchiny gróf úr regimentjében, és aki kb. egy hónappal ezelőtt érkezett ide, hogy toborozzon Magyarországhatárain, és aki az Ön levelét hozta el nekem. A megérkezése óta eltelt idő alatt megismertem teljes diszkrécióját és mindazokat a tulajdonságokat, amelyek szükségesek, hogy megbízzam ezzel a küldetéssel, s ő erre annál inkább alkalmas, mert ért és elég jól beszél törökül.”²⁸

Miután Tóth megbízatása elnyerte Chauvelin jóváhagyását, Villeneuve a Krím-félszigetre küldte az új magyar ügynökét, akit a nagyobb nyomaték kedvéért még a krími francia konzul címmel is ellátott. Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a krími konzulság nem tartozott a legfontosabb pozíciók közé a francia diplomáciai ranglétrán. A jelentéktelen képviselőt legelőször az 1720-as években egy, a tatár kán udvarában tartózkodó francia orvos nyerte el a konzuli címet.²⁹ Más kisebb diplomáciai posztokhoz hasonlóan a XVIII. század első felében a konstantinápolyi francia nagykövet hatáskörébe tartozott a krími konzul kinevezése. 1756-ban a király visszavette a kinevezési jogkört,

²⁴ A konstantinápolyi francia követ, Bonnac márki is elősegítette az első magyar toborzásokat. *Schefer, Charles: Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par le marquis de Bonnac, publié avec un précis de ses négociations.* Paris, 1894. 142. o.

²⁵ *Boissau, Général Raymond: Rattky Hussards 1716–1741. (Première partie) Vivat Hussar, N° 33.* (Tarbes), 1998. 16–17. o.

²⁶ Mikes Kelemen így emlékezik meg erről 1721. szeptember 9-i levelében: „Édes Néném, azt már régen tudja kéd, hogy Bercsényi úrfi innét elrepült hajón még júliusban. Viszen magával mintegy háromszáz katonát, annak fele magyar, de a más fele Isten tudja hányféle nemzet; talán magok sem tudnák megmondani.” *Mikes Kelemen: Törökországi levelek – Mulatságos napok.* Bukarest, 1988. 64. o.

²⁷ Rákóczi így ír róla az emlékirataiban: „Szeben ostroma közben Forgách elküldte apródját, Tóth Andrást, jelenleg a francia hadsereg kapitányát, hogy Rabutinál és feleségénél tisztelegjen.” *Rákóczi Ferenc: Emlékiratok.* Budapest, 1985. 160. o.

²⁸ Idézet *Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi című művéből: i. m. 429. o.*

²⁹ „Vous scavés que ce consulat dans l'origine fut un titre donné il y a quarante ans à un medecin françois que servoit un Khan des Tartares.” *Saint-Priest nagykövet Choiseul hercegnek, Konstantinápoly, 1769. április 15. Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), Constantinople série Saint-Priest 44. 769. o.*

kivéve a krími konzulokét, akiket egy kivétellel (Tóth András fia, François 1767-es kiküldetésekor) mindig a konstantinápolyi nagykövet nevezett ki.³⁰

Rákóczi halála után Villeneuve visszarendelte Tóthot Konstantinápolyba, és egy másik hajdani magyar szabadságharcost, Jávorka Ádámot, a rodostói migráció aktív tagját küldte Krímbe francia konzulnak.³¹ Bercsényi László még a híres Bonneval pasának is felajánlotta ezidőtájt Tóth szolgálatait,³² akinek a tevékenységére felfigyelt a császári diplomácia is.³³ Villeneuve jó hasznát vette törökül is jól beszélő magyar ügynökének az osztrák–török háború során, amikor gyakran küldte a nagyvezír táborába Babadagba, ahol részt vett a béketárgyalások előkészítésében is.³⁴ Rendszeresen tájékoztatta a francia követet az eseményekről, és újra kapcsolatba lépett Jávorka Ádámmal egy másik rodostói magyar bujdosó, Máriássy Ádám segítségével. Így a konstantinápolyi francia követet tudósító ügynökhálózat egy része magyarokból állt. Ehhez járult még a portai drogmán egyik renegát munkatársa, a szintén magyar származású Ibrahim Mütefferika,³⁵ akinek a neve a könyvnyomtatás törökországi bevezetése által maradt fenn leginkább... Az ő hathatós közreműködése hozzájárult a kis magyar ügynökhálózat sikereihez.³⁶ Jávorkát 1736-ban titokzatos körülmények között letartóztatták az orosz hatóságok, s ezzel a magyar ágensek jól működő hálózatának egyik fontos eleme megszűnt.³⁷

Az orosz kapcsolat azonban továbbra is fontos szerepet játszott a konstantinápolyi francia követ diplomáciai tevékenységében. Villeneuve 1738-ban Tóthot küldte a Dnyeszter mentén állomásozó orosz hadsereg parancsnokához, München grófhhoz, a lengyel örökösödési háború sikeres hadvezéréhez. Tóth misszióját sikeresen végrehajtotta, és elnyerte az orosz hadvezér rokonszenvét is.³⁸ A következő év során ismét ellátogatott München grófhhoz, aki felajánlotta Tóthnak személyes segítségét egy orosz–francia

³⁰ *Bilici, Faruk*: La politique française en mer Noire (1747–1789). Vicissitudes d'une implantation. Istanbul, 1994. 24. o.

³¹ Részlet Villeneuve márkí követségi naplójából: „M le Prince Rakotzy mourut a Rodosto après une maladie de 8 ou 10 jours.” (le 8 avril 1735), „Le meme jour Son Excellence fit partir M. Yavourka gentilhomme hongrois qu'elle envoya en Crimée pour y succéder a M de Tott dans les fonctions de consul de France auprès du Kan.” (le 17 mai 1735) CADN, Constantinople série Saint-Priest 17: Journal de l'ambassade de M. le marquis de Villeneuve (1728–1741). 210. o. Vö. *Bilici, F.*: i. m. 83. o.

³² *Boissau, Général Raymond*: Les débuts de Berchény 1720/1743. (Première partie) *Vivat Hussar*, N° 35. (Tarbes), 2000. 36. o.

³³ *Köpeczi B.*: A bujdosó Rákóczi. i. m. 429. o.

³⁴ *Mignot (abbé)*: Histoire de l'empire ottoman... i. m. 391–393. o.; *Vandal, Albert*: Une ambassade française en Orient sous Louis XV, La mission du marquis de Villeneuve 1728–1741. Paris, 1887. 197. o.; *Üő*: Une médiation française en Orient au XVIIIe siècle. La paix de Belgrade d'après des documents inédits. Extrait de la *Revue de France*, Paris, 1880. 16–18. o.; *Hausmann, Friedrich*: Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648). [Répertoire des Représentants diplomatiques de tous les Pays depuis la Paix de Westphalie (1648).] II. Band: (1716–1763) Zürich, 1950. 131. o.; *Spuler, B.*: Die europäische... i. m. 362. o.; *Cassels, L.*: The Struggle for... i. m. 110–136. o.

³⁵ Életrajzához lásd *Hopp Lajos*: Ibrahim Mütefferika (1674/75?–1746) fondateur de l'imprimerie turque. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXIX (1). 1975. 107–113. o.

³⁶ *Vandal, A.*: Une ambassade... i. m. 281–282. o. Vö. *Hopp, Lajos*: Kelemen Mikes, l'auteur des Lettres de Turquie. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XIII (1–4). 1971. 170. o.

³⁷ „Je joins ici la copie de la lettre que M. le colonel Mariassi, au sujet de M. Javourka; elle nous servira de règle, sur la conduite qui vous aures a tenir a son egard, s'ils venoit a etre arrêté a Cochin, comme Mariassy l'appréhende...” Lettre de Villeneuve à Tóth, Constantinople, le 26 janvier 1737. CADN, série Saint-Priest 135: Correspondance du marquis de Villeneuve avec Mrs. de Tott, de Laria et Olibon, envoyés en mission au camp du Grand Visir (jan. – juin 1737).

³⁸ Tóth beszámolója a francia külügyi levéltárban található: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris), série Mémoires et documents – Russie, vol. 30. fol. 21–24.

szövetség létrehozásában.³⁹ Noha München gróf ajánlata papíron maradt, a magyar ágens tekintélye jelentős mértékben megnövekedett a konstantinápolyi francia követ szemében és jelentései révén Versaillesban is.⁴⁰

Az osztrák örökösödési háború során Tóth András viceóbestera a Bercsényi-huszárezred soraiban részt vett az európai hadszíntéren folyó küzdelmekben. Újabb törökországi kiküldetésére csak a háború vége felé, 1747-ben került sor. Természetesen a levéltári források alapján megtudhatjuk e missziója céljait is. A véres és részben értelmetlen háború lezárásában érdekelt francia diplomácia a gyors és kedvező békekötés érdekében ismét a régi bevált oszmán diverziót kívánta bevetni. Időközben Villeneuve márki utódja Castellane gróf lett a konstantinápolyi francia követség élén. Castellane próbálkozásai nem jártak eredménnyel és ő maga is hamarosan elhunyt. Az őt felváltó Des Alleurs gróf, a Rákóczi mellett tevékenykedő rendkívüli francia követ fia, az ügy érdekében 1747. júliusától ismét igénybe vette Tóth András, mint bizalmi személy (*personne de confiance*) közvetítő szolgálatát.⁴¹

Tóth szerepe elsődleges jelentőségű volt: titokban kapcsolatba kellett lépni a reis effendivel, az oszmán külgyminiszterrel és tárgyalásokat kezdeményeznie a Portán. A tárgyalások téje egy széles körű keleti szövetségi rendszer létrehozása, amely magába foglalná Poroszországot, Svédországot és az Oszmán Birodalmat, vagyis XV. Lajos személyes titkos diplomáciájának, a *Secret du Roi*-nak legfontosabb célkitűzése volt.⁴² A szövetségi rendszer fő célja Oroszországot hatalmi ambícióinak megállításával elszigetelni a Habsburg Birodalomtól egy franciabarát „cordon sanitaire” által. A tárgyalások első időszaka elég biztató volt, ám 1747 novemberében a reis effendit a szultán váratlanul leváltotta.⁴³ Tóth ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy megpróbálkozzon magyar ügyeket is felvetni az európai diplomáciai tárgyalások napirendjére. Engedélyt kért a francia követtől és a nagyevezirtől, hogy Rodostóba utazhasson viszontlátni az ott élő honfitár-

³⁹ Tóth így számolt be München gróf ajánlatáról: „Je n'ay point d'autres vuës, dit-il, dans la proposition que je vais vous faire que le bien et l'intérêt commun des 2 Puissances, car Dieu m'a donné assés de bien pour vivre, et plus que ni moi ni mes enfans, s'ils sont sages, nen pourront manger.

Je vous declare, en même tems, que j'ay toujours été bon François, et serai toute ma vie bon Russien, et par cette raison j'ai toujours été contraire à l'alliance que nous avons avec l'Empereur, et je l'ay regardé toujours desavantageuse pour ma cour et sans entrer dans d'autres details, il est évident que la cour de Vienne à plus souvent la guerre que nous, car quand nous avons la paix avec les Turcs, nous sommes tranquilles d'ailleurs, au lieu que nous sommes obligés par notre alliance avec l'Empereur de fournir nos troupes même sur le Rhin, comme on l'a vu dans la dernière guerre.

Ce n'est pourtant pas tout à fait l'intérêt que j'envisage dans cette alliance inégale et nous ne sommes sensibles qu'au dur traitement et à la hauteur avec laquelle la cour de Vienne a toujours agi avec ses alliés, témoins les Anglais qui par une sage politique s'en sont séparés.” Uo. Vö. *Vandal, Albert*: Louis XV et Élisabeth de Russie, Étude sur les relations de la France et de la Russie au dix-huitième d'après les Archives du Ministère des Affaires Étrangères. Paris, 1882. 112–113. o.

⁴⁰ CADN, Constantinople série Saint-Priest 17: Journal de l'ambassade de M. le marquis de Villeneuve (1728–1741). 281–282., 288–289. o.

⁴¹ Des Alleurs Puyzieulx külügyi államtitkárnak így írt róla 1747. július 10-i levelében: „Quant a la personne de confiance à chercher pour le moment present, je crois l'avoir en main, le Roy ayant, comme vous savez, permis a Monsieur de Totte de venir avec moy. C'est un homme très intelligent, d'une discretion a toute epreuve, accoutumé a negocier avec les Turcs et les Tartares, qui possede la langue turque et a beaucoup de sang froid. Si je puis obtenir des ministres de la Porte qu'ils le voyent en particulier lorsqu'il ne convient pas a l'ambassadeur de paroistre, je me serviray de ses Talents jusqu'a ce que j'aye pû faire mon choix sur quelqu'un qui en soit digne.” CADN, Constantinople série Saint-Priest 19: Minutes de la correspondance du comte des Alleurs 1747– 10 déc. 1748. 84. o.

⁴² Lásd e témáról *Brogie, duc de*: Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752–1774. Paris, 1878. (2 vol.)

⁴³ CADN, Constantinople série Saint-Priest 19. 187–214. o.

sait. Hivatalos úticélja továbbra is a hagyományos torborzót volt, ám Rákóczi halála után erre igen csekély remény mutatkozott, hiszen a száműzött fejedelem halála után Rodostó sokat veszített a korábbi politikai emigráns központ szerepéből. Valódi titkos küldetése azonban más szerepet szánt a veterán kurucnak. Az instrukcióban elsősorban információszerzés és kapcsolatfelvétel szerepelt, ám a buzgó ügynök az önálló kezdeményésektől sem riadt vissza.⁴⁴

Ekkortájt az idős Csáky Mihály gróf⁴⁵ viselte a rodostói emigráció vezetői (törökül: *básbug*) tisztségét. Csáky rendszeresen tájékozódott a magyarországi viszonyokról, s így ideális kapcsolatot jelentett Tóth küldetéséhez. Ugyanakkor a császári követ is figyelemmel kísérte a rodostói magyarok tevékenységét, és Tóth küldetéséről is viszonylag pontos információkkal rendelkezett.⁴⁶ Tóth András 1747 decemberében érkezett Rodostóba, ahol azonnal kapcsolatba lépett Csákyval. Átadta neki a magyarországi hadjáratban reménykedő Bercsényi László titkos üzenetét, és megkérdezte véleményét a magyarországi politikai helyzetről. Csáky gróf válaszában egy igen érdekes tervvel lepte meg hajdani fegyvertársát. Szerinte a magyaroknak meg kellene akadályozni Mária-Terézia fia, a későbbi II. József magyar királlyá koronázását, és helyette a francia trónörökösnek, XV. Lajos fiának kellene felajánlani Szent István koronáját.⁴⁷ Csáky Mihály biztosította honfitársán keresztül a francia kormányt, hogy a Fényességes Porta minden bizonnyal hadba száll majd a magyar elégedetlenek védelmében. A felkelők számíthatnának még a Magyarország déli határszéleinél lakó szomszédos népekre: az arnótokra (albánokra), a szerbekre stb. A terv megelőlegezte egy francia expedíciós hadsereg Magyarországra küldését is Bercsényi László vezénylete alatt. A tervet összefoglaló emlékiratot a konstantinápolyi francia követ továbbította a külügyi államtitkárhoz, Tóth pedig egy másolatot eljuttatott d'Argenson grófhhoz, a korabeli hadügyi államtitkárhoz.⁴⁸ Argenson Des Alleurs-höz írt 1748. április 16-i levelében a következő megjegyzést fűzte Csáky Mihály tervéhez: „A magyarok közt még mindig meglévő békétlenség csírája még hasznos lehet, ha a Porta nyíltan hajlandó megsegíteni őket. Azt hiszem, hogy ettől még nagyon távol állunk, de minthogy a Portát jelenleg kormányzó főemberek változhatnak, a magyarországi elégedetlenek körében érdemes fenntartani annak reményét, hogy egyszer lerázhadják a német igát, és jó tudni, hogy vannak-e a főembereik közül olyanok, akik ehhez hathatósan hozzájárulhatnak.”⁴⁹

⁴⁴ Tóth András utasításait lásd: *Instructions aux ambassadeurs et ministres de la France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Tome XXIV. Turquie (Éd. Duparc P.) Paris, 1970. 422–426. o.*

⁴⁵ Keresztszegi gróf Csáky Mihály (1676–1757), II. Rákóczi Ferenc generálisa. 1711-től emigrációban él Lengyelországban, majd 1716-tól Rodostóban. 1738-ban a Rákóczi József számára toborzott ezred parancsnoka, 1739-től a rodostói magyar kolónia feje.

⁴⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs), Türkei II–14: Berichte und Weisungen 1747–1748.

⁴⁷ A terv történetéről lásd a következő tanulmányainkat: Un prétendant malgré lui au trône hongrois ou le rival français du dauphin Joseph en 1748. *Cahiers d'Études Hongroises* (Paris), 10/2002. 129–140. o.; Un officier de Bercheny agent secret en Turquie. *Vivat Hussar*, N° 37. (Tarbes) 2002. 88–96. o. Tóth beszámolója és levelezése megtalálható: CADN, Constantinople série Saint-Priest 158.

⁴⁸ A beszámoló egy másolata nemrég előkerült a francia hadtörténeti levéltár egy 1741-es (!) iratot tartalmazó kartonjából (Service Historique de l'Armée de Terre [Vincennes], série A4 XV). Raymond Boissau tábornok szíves közlése.

⁴⁹ „Le germe de mécontentement qui subsiste parmi les hongrois peut fructifier toutes les fois que la Porte voudra les aider par des effets déclarés. Il me semble que nous sommes encore bien éloignés de ce terme, mais comme les principaux qui gouvernent actuellement la Porte ottomane peuvent changer il est bon d'entretenir parmi les mecontents de Hongrie l'esperance de secouer un jour la domination allemande et de connoître s'il y a encore des gens considérables parmi eux qui puissent y concourir effectivement.” CADN, Constantinople série Saint-Priest 158.

Tóth András 1748. szeptember 5-én távozott Rodostóból a moldvai Iasi városába. Ott átadta Des Alleurs követ levelét Konstantin moldvai fejedelemnek, és találkozott a hotini pasával is. Leveleiben ritkán ejt szót a toborzásról, és Bercsényi László Mikes Kelemennek írt 1748. januári levelében is csak Tóth Andrást hiányolta, nem pedig az állítólagos magyar rekrutákat...⁵⁰ Természetesen az 1748. április 29-i aacheni békeszerződéssel a küldetés ezen része is tárgytalanná vált, mivel a háború befejezésével az ezredlétszámokat jelentősen lecsökkentették. Tóth 1749 januárjában érkezett Berlinbe, ahol egy Loyse abbé nevű francia ügynökkel és egy porosz miniszterrel lépett kapcsolatba. Berlini tartózkodása minden bizonnyal a titkos küldetése fináléja volt.⁵¹

A békeidőszak alatt nagy változások érlelődtek az európai hatalmi viszonyokban. Az osztrák örökösödési háborúban a francia–angol gyarmati szembenállás elmérgesedett, és a békekötés után is folytatódtak az amerikai és indiai hadműveletek. Az 1750-es évek derekán az angol külpolitika Poroszországban talált megfelelő kontinentális szövetségese, amely maga után vonta az osztrák–francia közeledést és az úgynevezett „diplomáciai forradalmat”.⁵² Az elmérgesedő angol–francia gyarmati harcok és II. Frigyes agresszív politikája miatt kiteljesedő nemzetközi konfliktus nyomán a francia királyság is háborúra készülődött. A huszárezredek létszámát felemelték a háborús készenléti létszámra, s Bercsényi László gróf ismét elküldte török földre Tóth Andrást, hogy keressen újoncokat az Oszmán Birodalom területére menekült magyarok között, és elkísérje az új konstantinápolyi francia követet, Vergennes grófot, a későbbi francia külügyminisztert.⁵³ Az alföldi nagy parasztfelkelések (Mezőtúr és Hódmezővásárhely) után valóban nagy számban menekültek el szülőföldjükről magyarok elsősorban Moldvába.⁵⁴ Az idős Tóth András a király tudtával és bejegyzésével magával vitte fiát, François-t⁵⁵ is, hogy megtanuljon törökül és idővel apja nyomdokaiba léphessen a francia diplomácia szolgálatában.⁵⁶ Tóth 1755-től ismét Rodostóban tartózkodott. Innen kért pénztámogatást Belle-Isle marsalltól a moldvai toborzójúthoz, amelyet Bercsényi László is támogatott.⁵⁷ A rodostói magyar emigránsokkal kapcsolatosan külön utasításokkal látta el a francia kormány.

Azt, hogy milyen feladatokat kapott a Vergennes gróf mellé beosztott Tóth András, csak a francia külügyi levéltár (Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris quai d'Orsay) más fondjaiból lehetett megtudni. Szerencsére fennmaradt ugyanis a Tóth András

⁵⁰ „Notre ami Tott *szereti a setalást*; sûrement Vous n'avez pas été fâché de le voir, il me manque néanmoins ici, il est mon bras droit, quand me le renverrez-vous?” Bercsényi Mikesnek, Lunéville, 1748. január 6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. 55/2. fol. 2.

⁵¹ Tóth levele (Berlin, 1749 január 18.) CADN, Constantinople série Saint-Priest 158.

⁵² Lásd e témáról: *Waddington, Richard*: Louis XV et le renversement des alliances, Les préliminaires de la guerre de Sept Ans (1754-1756). Paris, 1896.

⁵³ Vergennes gróf életéről és diplomáciai pályájáról lásd: *Chambrun, Charles de*: A l'école d'un diplomate Vergennes. Paris, 1944.; *Salomon, Robert*: La politique orientale de Vergennes (1780–1784). Paris, 1935.; *Labourdette, Jean-François*: Vergennes, Ministre principal de Louis XVI. Paris, 1990.; *Murphy, Orville Theodore*: Charles Gravier comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787. Albany, 1982.; *Price, Munro*: Preserving the Monarchy, The comte de Vergennes 1774–1787. Cambridge, 1995.

⁵⁴ *Wellmann Imre*: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés. In: *Spira György* (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest, 1952. 141–220. o.

⁵⁵ François de Tott életéről lásd *Palóczy Edgár*: Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője. Budapest, 1916.; *Zachar J.*: Idegen... i. m. 408–431. o.; *Tóth Ferenc*: Egy tarcsafürdői emléke. *Vasi Szemle*, 2001/1. 31–42. o.; *Uő*: La carrière diplomate au siècle des Lumières: François baron de Tott (1733–1793). Université Paris-Sorbonne (Paris IV), 2003., kézirat, 397. o.

⁵⁶ SHAT, série A1 3403 fol. 37.

⁵⁷ Uo. fol. 100.

számára készített titkos megbízatás egy másolata, amelyet egyébként biztonsági okokból csak felolvastak a magyar ügynöknek.⁵⁸ A megbízólevélben a király arra kérte fel Tóthot, hogy utazzék el Rodostóba, és diszkrétan vegye fel a kapcsolatot a magyar emigráció még életben lévő tagjaival és azok magyarországi híveivel. Amint a következő részletből kiderül, a küldetés igen kényes és kockázatos volt a francia királyság szempontjából:

„Tott úr rövid konstantinápolyi tartózkodás után utazzon Rodostóba meglátogatni honfitársait. [...] A legnagyobb elővigyázatossággal kell majd ügyelnie arra, hogy ne-hogy kiderüljön, hogy milyen utasításai vannak a magyarországi viszonyokra vonatkozólag. De minthogy Csáky gróf és a többiek valószínűleg nem fedik majd fel előtte az érzelmeiket, megismerheti a vallomásaikból, hogy melyek a legfőbb panaszok az osztrák kormányzattal szemben, hogy kik a legfőbb elégedetlenek, mi a tisztségük, milyen erőt képviselnek, mekkora a hatalmuk és hogy mire lennének képesek, ha ez a kormányzat arra kényszerítené őket, hogy fegyverrel a kezükben követeljék szabadságjogaik visszaállítását vagy a nekik tett ígéretek betartását. [...] Ófelsége nevét nem szabad az ő helyzetükkel kapcsolatba hozni, s nem szabad, hogy az elégedetlenek abban reménykedjenek, hogy Ófelsége segítségükre siet a vállalkozásaikban, de nem szabad teljesen szétrombolni a támogatásába vetett reményüket sem egy, Isten mentsen meg tőle, Ófelsége és a császárné közt kirobbanó háború esetén.”⁵⁹

Tóth András megérkezése után nem sokkal eleget is tett ennek a megbízásának, és felkereste az aggastyán Csáky Mihályt, a rodostói magyarok még életben lévő vezetőjét. Csáky azonnal kapott a lehetőségen, és francia segítséget remélve elkezdte szervezni a magyarországi ellenállással való kapcsolatait. Újból felajánlotta segítségét is XV. Lajosnak egy esetleges magyarországi francia fegyveres intervenció esetére.⁶⁰ Tóth missziójának sikere hamarosan kezdett terhessé válni az osztrákokkal szövetséget kötő francia diplomácia számára. A titkos feladat leállítására lassan folyt, és minden bizonnyal az osztrák ügynökök is értesültek Tóth rodostói jelenlétéről. Máig sem tisztázott körülmények között 1757-ben váratlanul elhunyt Csáky Mihály és Tóth András (valószínűleg valamilyen járványban), és örökre magukkal vitték a rodostói emigránsok utolsó függetlenségi harcának haditervét.

A kelet-európai szintén francia szolgálatban tevékenykedő magyar ügynökökre vonatkozó levéltári források nemcsak diplomáciai és politikai jellegű információkat szolgáltatnak a korszak kutatóinak. Megtudhatjuk például belőlük azt is, hogy milyen nagyságrendű magyar menekültkivándorlás zajlott a vizsgált periódusokban, és mely területeken telepedtek le a magyarok. A franciaországi huszárezredek növekvő létszámigényét

⁵⁸ Tóth András megbízólevelének kiadása: *Instructions aux ambassadeurs et ministres de la France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française*. Tome XXIV. Turquie. i. m. 422–426. o.

⁵⁹ „Le sieur de Tott, après avoir été quelques tems à Constantinople, ira faire un voyage à Rodosto pour y revoir ses compatriotes. [...] Il doit éviter avec grand soin de laisser entrevoir qu'il ait ordre de pénétrer par leur moyen ce qui se passe en Hongrie. Mais comme vraisemblablement le comte Czaki ou les autres ne lui cacheront pas leurs sentiments, il profitera de cette effusion de coeur pour tirer d'eux les sujets de plaintes qu'ils forment contre le ministère autrichien, les noms des principaux mécontents, leurs qualités, leurs forces, leurs ressources, et ce qu'ils pourroient entreprendre dans le cas où ce même ministère, les poussant à bout, les forceroit à demander, à main armée, le rétablissement de leurs privilèges, ou l'exécution des promesses qu'on leur a faites. [...] Le nom de Sa Majesté ne doit jamais y paroître comme s'intéressant à leur sort; il ne faut point que les mécontents puissent se flatter qu'elle les secourra dans leurs entreprises ni désespérer de n'en être soutenus dans le cas où la guerre, ce qu'à Dieu ne plaise, viendrait à se rallumer entre elle et l'impératrice-c.” Uo. 424–425. o.

⁶⁰ *Murphy, Theodor-Orville: Charles Gravier, comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution: 1719–1787*. Albany, 1982. 80. o.

biztosítani szándékozó toborzóutak egyik célja éppen ez volt. E korban a francia királyi hadseregben nagy szerepet tulajdonítottak az úgynevezett „idegen ezredeknek” (svájci, ír, német, magyar, lengyel stb. nemzetiségűeknek), amelyek a monarchia leghűségesebb támaszait jelentették. Ez a sajátos nemzeti szemlélet nem volt példa nélküli, mivel a század véres háborúiban ezek a speciális etnikai alapon szervezett egységek kiemelkedő katonai teljesítményüknek köszönhetően igen népszerűvé váltak egész Európában.⁶¹ Az ügynökök rendszeresen tájékoztatták a konstantinápolyi francia követet a kivándorolt magyar kolóniákról. Ennek köszönhetően érdekes információkat kaphatunk más kelet-európai országokban létrejövő magyar településekről is. Például a krími konzul egyik levele alapján (Bahcsiszeráj, 1752. július 21.) érdekes híreket kaphatunk egy oroszországi magyar csoportról:

„Egy bahcsiszeráji szavahihető örménytől híradást kaptam Ukrajna felé vándorló állítólagos magyarokról. Moszkvából hazafelé tartva találkozott velük és elmondta, hogy igen nyomorúságos állapotban lévő, majdnem mezítelen és fegyvertelen férfiakat, nőket és gyermekeket látott, akiknek egy fiatal és láthatóan rangos vezetőjük van. Úgy véli, hogy az erdélyi hegyekből jönnek Havasalföld felől, ahol a Tatárok mindenkit *Madzsarnak* hívnak, és nem katolikusok. Az örmény elmondta még, hogy ezek a megélhetést és nyugalmat nem találó családok Oroszországhoz fordultak segítségéért, amely a Budziak-i határ mellett adott helyet letelepedésükhöz. Való igaz, hogy a kolónia védelmére már kijelöltek és földsáncsal és útegekkel megerősíttek egy helyet.”⁶²

Ilyen és hasonló hírek gyakran fordulnak elő az említett követi levelezésekben. A különféle emlékiratokban, jelentésekben és levelezésekben olyan érdekes kultúrtörténeti témákról is találhatunk eszmefuttatásokat, mint a magyarok oly sokat vitatott eredettörténete. Egy Vergennes gróf számára írt emlékirat névtelen szerzője így foglal állást e kérdésben: „Dagesztán hajdan Cirkasszia egy tartománya volt, amely következképpen a tatár kán uralma alá tartozott. De e rabigát nehezen tűrő népek, kik szabadságban éltek, uralkodójukat is maguk választották és semmiféle idegen törvényt nem tűrtek, már régóta egy nemzetséget alkottak a cirkassziaiakkal és hunoként, alánokként, avarokként és masszagétokként váltak ismertté. Belőlük származtak a magyarok, akiket a keleti népek madzsaroknak neveznek.”⁶³

Sajnos e források jó részét még nem publikálták. A francia szolgálatban álló magyar ügynökök legjelentősebb szerepe éppen e források megőrzésében lehetett. Történelmi tények bizonyítják a franciaországi és rodostói emigrációk jó kapcsolatait,

⁶¹ Lásd e témáról: *Tóth Ferenc*: Katonai és politikai emigrációk a XVIII. századi Francia Királyság területén. Vázlatok egy történeti integrációs modellhez. *Aetas*, 1996/2–3. 154–173. o.; *Uő*: Identité nationale en exil: le rôle du sentiment national hongrois dans la constitution des régiments de hussards en France au XVIIIe siècle. In: *Bell, David A. – Pimenova, Ludmila – Pujol, Stéphane* (éd.): *La recherche dix-huitième*. Raison universelle et culture nationale au siècle des Lumières. Paris–Genève, 1999. 91–107. o.

⁶² „Par un Arménien de Bakché-Scray a qui on peut ajouter foy, Monseigneur, j’ay eu des nouvelles des pretendus hongrois qui ont défilé vers l’Ukraine. En retournant de Moscovie, il les a rencontrés dans leur marche, il m’a assuré que ce sont des gens misérables presque nuds, hommes, femmes et enfans, sans armes, qui cependant ont un chef fort jeune et qui paroît de quelque considération; il croit qu’ils viennent des montagnes de Transylvanie vers la Valachie ou les Tartares appellent tout *Madgiar*, et qu’ils ne sont pas catholiques. Suivant le rapport de ce même Arménien ce sont des familles qui ne trouvant ny subsistance, ny tranquillité dans leur pays ont en recours a la Russie qui leur a accordé et fixé une habitation sur la frontiere du Budziak, et il est vrai qu’on a creusé des lignes et élevé des fortifications de terre avec des batteries, comme pour la sureté de cete colonie.” CADN, Constantinople série Saint-Priest 153: Correspondance du comte Des Alleurs – Crimée (1752–1754). Vö. *Kiss Miklós*: Erzsébet cárné szerb telepítései. Marosvásárhely, 1909.

amelyek segítségével például a Rákóczi-kéziratok egy része francia diplomáciai közvetítéssel Franciaországba került.⁶⁴

*

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a XVIII. század során a francia diplomácia több jelentős magyar, illetve magyar származású ügynököt alkalmazott az Oszmán Birodalom területén. E tényt elsősorban a XVII–XVIII. századi magyar nemzeti függetlenségi mozgalmak kiváló francia kapcsolataival magyarázhatjuk, amelyek egészen az 1756-os ún. diplomáciai forradalomig fennmaradtak. A hajdani kurucokban a francia diplomácia elkötelezett Habsburg-ellenes ágensekre talált, akiket könnyen felhasználhatott a különféle titkos diplomáciai manőverekben. Ehhez járult még a török nyelvben való jártasságuk és kiváló helyismeretük. Kiküldetéseiket gyakran katonai feladatok (mint például a francia huszárezredek számára toborzás) ellátásával is kiegészítették. Amint megfigyelhettük, a francia megbízóik által kapott feladataikat gyakran idomították a magyar függetlenségi mozgalom célkitűzéseire. E tevékenységükkel bekapcsolódtak a bujdosó II. Rákóczi Ferenc diplomáciai hagyományait folytató rodostói emigránsok meg-megújuló szervezkedéseibe is. E gyakran irreális elképzeléseken alapuló terveknek a következő közös vonásai voltak: közjogi értelemben a szabad magyar királyválasztást szerették volna visszaállítani, ehhez kapcsolódóan mindig egy francia vagy franciabarát uralkodót szemeltek ki a magyar trónra, valamint francia és/vagy oszmán fegyveres segítséggel szerették volna kivívni Magyarország függetlenségét. Az átkaroló és hátbatámadó Habsburg-ellenes szövetségi rendszer életbentartása céljából a francia külpolitikának érdekében állt a magyar függetlenségi mozgalommal való kapcsolatok óvatos fenntartása. A magyar patrióták egy részét a francia királyi hadsereg huszárezredeiben is alkalmazták. Nem véletlenül több ügynök éppen a francia huszárezredekéből került ki. Tevékenységük, mint láthattuk, főleg a háborúk idején volt jelentős. Gyakran a hajdani magyar kurucok fiait is ágensi pályára igyekeztek irányítani, mint például Tóth András fiát François-t. Az ő tevékenységük azonban már alapvetően más volt a század második felének megváltozott nemzetközi viszonyai között.

⁶³ „Le Daguestan etoit autrefois une province de la Circassie, et dépendante par consequent du Khan des Tartares. Mais depuis longtems ces peuples qui plient difficilement sous aucun jouïssent d'une entiere liberté, élısoient même leurs Souverains particuliers, et ne recevoient point de loix etrangeres, ils ne formoient anciennement qu'une même nation avec les circassiens, et ils ont été connus de même qu'eux sous les noms de huns, d'allans d'abares et de massagetes, et c'est d'eux que sont sortis les hongrois apellés aujourd'huy Madjars par tous les orientaux.” Az iratrészlet a Vergennes család levéltárából származik. Marly-le-Roy, Franciaország.

⁶⁴ Lásd ehhez: Tóth Ferenc: „Ihon édes néném, e' lesz az utolsó levelem” *Vasi Szemle*, 2002/4. 447–455. o.

*Ferenc Tóth*HUNGARIAN AGENTS IN FRENCH SERVICE IN THE OTTOMAN EMPIRE
IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY (1735-1756)*Summary*

Subsequent to the suppression of Prince Ferenc II Rákóczi's war of independence, the two most significant centres of the anti-Habsburg exile were the Hungarian colony in Rodosto (Tekirdağ, Ottoman Empire) and the military community grouped around the Hungarian officers of the French hussar regiments. The Hungarian exiles in France and in the Ottoman Empire maintained relations with each other, and French diplomacy took advantage of this political contact, which rested on the anti-Habsburg traditions. French archives have preserved the names of several French agents of Hungarian origin, who executed certain military and diplomatic tasks in the period. The military missions' aim usually was to recruit reserves for the French hussar regiments in Rodosto and the Moldavian territories bordering the Habsburg Empire.

The French ambassadors in Istanbul often recommended diplomatic tasks to the care of Hungarian officers that spoke good Turkish, were familiar with the country and had useful connections with the Ottomans. One of the best-known agents was András Tóth, the officer of the French Bercsényi hussar regiment. Together with other Hungarian expatriates, he held diplomatic offices, e.g. he served as French consul in the court of the Crimean Tartar khan. The most important missions of the Hungarian agents took place during the Austrian-Ottoman war of 1737-1739 and the subsequent peace negotiations, where they took part in the secret talks.

In the middle of the century, at the end of the Austrian War of Succession (1740-1748), András Tóth was sent to the Ottoman Empire expressly to establish a connection with the Hungarian exile in Rodosto. At the idea of a probable Hungarian diversion, Count Mihály Csáki, the doyen of the exile in Rodosto, turned to the French court with the bold plan of offering the Hungarian crown to the son of Louis XV, in return for the French military support. Certainly, the French government threw out the plan, but a few years later, in 1755, András Tóth was sent to Rodosto for a second time to gather information. Count Csáki raised the issue again, and the two expatriates began to organise themselves. Eventually, the Austrian-French alliance in 1756, and the death of the two exiles in the following year upset the calculations...

These were the last attempts of French diplomacy regarding a possible Hungarian diversion, which was obviously foredoomed to failure. Nevertheless, there were several more agents of Hungarian origin in later times that served the French foreign service.

*Ferenc Tóth*DES AGENTS HONGROIS AU SERVICE DES FRANÇAIS DANS L'EMPIRE OTTOMAN
VERS LE MILIEU DU XVIIIe SIÈCLE (1735-1756)*Résumé*

Après l'écrasement de la guerre d'indépendance de Rákóczi, les deux centres principaux des émigrés kouroutz furent la colonie hongroise de Rodosto et la communauté militaire rassemblée autour du corps d'officiers hongrois des régiments de hussards de France. Les émigrés hongrois de France et de Turquie étaient en contact et la diplomatie française exploita cette relation politique basée sur la tradition kouroutz. Les archives françaises ont gardé le nom de plusieurs agents français d'origine hongroise ayant rempli des missions militaires et diplomatiques à cette époque. Les

missions militaires se déroulèrent dans les territoires frontaliers moldaves ou à Rodosto surtout sous forme de tournées de recrutement pour les régiments de hussards de France.

Les ambassadeurs français à Constantinople confièrent souvent des missions diplomatiques aux officiers hongrois qui parlaient bien le turc, connaissaient bien le terrain et disposaient de relations utiles avec les Ottomans. Le plus connu parmi d'eux fut András Tóth, officier général du régiment de hussards Bercsényi en France. Comme d'autres émigrés kouroutz, il occupa aussi des fonctions diplomatiques (notamment il fut le consul de France dans la Cour du khan tatar de Crimée). Les missions principales des agents kouroutz eurent lieu lors de la guerre austro-turque (1737–39) et des négociations de paix secrètes qui la suivirent.

A l'issue de la guerre de succession autrichienne (1740–48), András Tóth fut envoyé en Turquie pour prendre contact avec les émigrés hongrois de Rodosto. A l'idée d'une diversion hongroise, le comte Mihály Csáki, doyen des émigrés à Rodosto présenta un plan audacieux à la Cour de Versailles: en échange du soutien armé des Français, il proposa la couronne de la Hongrie au fils de Louis XV. Naturellement, le gouvernement français rejeta ce plan, mais quelques années plus tard, en 1755, Tóth fut de nouveau envoyé à Rodosto pour y obtenir des renseignements. Le comte Csáki réitéra alors sa proposition faite à Louis XV et les deux émigrés commencèrent à conspirer. Leur projet échoua en raison de l'alliance franco-autrichienne de 1756 et de leur décès survenu l'année suivante...

Ces tentatives relatives à la diversion hongroise – qui se soldèrent par un échec évident – furent les dernières de la politique étrangère française. Toutefois il y eut d'autres agents d'origine hongroise au service de la diplomatie française aussi dans des époques ultérieures.

Ferenc Tóth

UNGARISCHE AGENTEN IN FRANZÖSISCHEM DIENST IM OSMANISCHEN REICH UM DIE MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS (1735—1756)

Resümee

Nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes von Rákóczi waren die beiden wichtigsten Zentren der Emigration die ungarische Kolonie in Rodostó (Tekirdağ, heute Türkei), sowie die militärische Gemeinschaft, die sich um das ungarische Offizierskorps der Husarenregimenter in Frankreich gruppiert hatte. Die ungarische Emigration in Frankreich und in der Türkei standen miteinander in Kontakt, und diese auf Kurutzentradiation aufbauende politische Beziehung wurde auch von der französischen Diplomatie ausgenutzt. Die französischen Archive vermerken die Namen mehrerer französischer Agenten ungarischer Herkunft aus der Zeit, die bestimmte militärische und diplomatische Aufgaben verrichteten. Das Ziel der militärischen Entsendungen war im Allgemeinen, an den Grenzgebieten in Moldau und in Rodostó Ergänzung für die Husarenregimenter in Frankreich anzuwerben.

Die französischen Gesandten in Konstantinopel gaben den ungarischen Offizieren oft auch diplomatische Aufgaben, da sie die türkische Sprache gut beherrschten, über eine hervorragende Ortskenntnis und nützliche osmanische Beziehungen verfügten. Der bekannteste ungarische Offizier war András Tóth, Oberoffizier des Husarenregiments Bercsényi in Frankreich. Zusammen mit anderen emigrierten Kurutzen hatte er auch auswärtige Ämter inne (er war z. B. französischer Konsul am Hofe des Mongolenkans in der Krim). Die wichtigste Aufgabe der Kurutzen-Agenten waren die geheimen Verhandlungen zur Zeit des österreichisch-türkischen Krieges (1737–39), sowie während der darauf folgenden Friedensverhandlungen.

Anlässlich der Entsendung von András Tóth in die Türkei am Ende des österreichischen Erbfolgekrieges (1740–48) um die Mitte des Jahrhunderts herum bestand seine Aufgabe ausdrücklich darin, Kontakt mit der ungarischen Emigration in Rodostó aufzunehmen. Beim Gedanken der eventuellen ungarischen Diversion wandte sich der Doyen der Emigration von Rodostó, Graf Mihály Csáki mit einem kühnen Plan an den Hof von Versailles: im Gegenzug für die bewaffnete

französische Hilfe bot er dem Sohn Ludwig XV. die ungarische Krone an. Der Plan wurde von der französischen Regierung selbstverständlich abgelehnt, aber einige Jahre später, 1755, wurde András Tóth erneut nach Rodostó geschickt, um sich dort zu informieren. Graf Csáki wandte sich erneut mit einem ähnlichen Plan an Ludwig XV., und die beiden ungarischen Emigranten begannen, Vorbereitungen zu treffen. Ihrem Vorhaben machte letztendlich das österreichisch-französische Bündnis von 1756, sowie der Tod der beiden im darauf folgenden Jahr einen Strich durch die Rechnung...

Diese Versuche bedeuteten die letzten Unterfangen der französischen Außenpolitik, die sich auf die offensichtlich vom Misserfolg gekennzeichnete ungarische Diversion bezogen. Gleichzeitig finden wir aber auch in späteren Zeiten mehrere Agenten ungarischer Herkunft, die im Dienst der französischen Außenpolitik standen.

Ференц Тот

ВЕНГЕРСКИЕ АГЕНТЫ, СТОЯВШИЕ НА СЛУЖБЕ ФРАНЦИИ, В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКА (1735–1756 ГГ.)

Резюме

После поражения освободительной борьбы под руководством Ракоци военная эмиграция венгров-приверженцев Ракоци, сосредоточивалась в двух важных заграничных центрах: группировалась вокруг колонии в Родошто (Турция) и вокруг венгерского офицерского состава гусарских полков во Франции. Венгерские эмигранты во Франции и в Турции поддерживали связь друг с другом, и эту политическую связь, опиравшуюся на традиции куруцев, использовала так же французская дипломатия. Имена целого ряда французских агентов, носивших венгерские фамилии и выполнявших военные и дипломатические задания, сохраняются в архивах Франции.

Военные миссии обычно заключались в вербовании пополнения для французских гусарских полков на пограничных с Молдавией территориях и в Родошто.

Французские послы в Константинополе зачастую давали дипломатические поручения венгерским офицерам, безукоризненно владевшим турецким языком, располагавшим прекрасным знанием местности и имевшим полезные османские связи. Наиболее известным среди этих венгров был Андраш Тот, старший офицер гусарского полка Берчени во Франции. Вместе с другими эмигрантами-куруцами он занимал и посты во французском министерстве внешних сношений (например, был французским консулом при дворе крымского хана). Наиболее значительные задачи агенты куруцев выполняли в годы австро-турецкой войны (1737–1739 гг.) и в последовавших за ними мирных тайных переговорах.

В конце войны за австрийское наследство, (1740–1748 гг.) Андраш Тот в рамках своей миссии был направлен в Турцию исключительно в целях налаживания связей с венгерской эмиграцией в Родошто. Под влиянием мысли о возможной венгерской диверсии дуэнья родоштойской эмиграции Михай граф Чаки обратился к версальскому двору с дерзким планом: в обмен на вооруженную поддержку Франции он предложил венгерскую корону сыну Людовика XV. Разумеется, французское правительство отклонило этот план, но спустя несколько лет в 1755 году Андраш Тот был вновь направлен в Родошто в целях информации. Граф Чаки вновь обратился с аналогичным своим планом к Людовику XV, и два венгерских эмигранта начали организовываться. Их намерения в конце концов были перечеркнуты союзом Австрии и Франции, заключенным в 1756 году, и последовавшей в следующем году их смертью.

Эти попытки явились последними в деле венгерской диверсии во внешней политике Франции. Их провал был заранее очевиден. Тем не менее и в более поздние периоды мы встречаемся с агентами венгерского происхождения, которые вели деятельность на службе внешней политике Франции.

Budapest, 2004.
632 o.
ISBN 963 05 8010 1
ISSN 1416–5368

Ács Tibor:
**Bolyai János új arca –
a hadi mérnök**

A Bolyai János életéről és munkásságáról szóló irodalom többféle képet vázolt fel a matematika óriásáról, a zseniális gondolkodóról, azonban 15 esztendeig tartó katonaeletében, 27 esztendeig tartó nyugdíjas mérnöktiszti életében sok még az ismeretlen, feltáratlan terület.

Bolyai új arcának, a hadi mérnöknek hiteles rekonstrukciójához újabb, megbízható elsődleges forrásokat nyújtanak azok a többségében még feldolgozatlan és feltáratlan katonai iratok és dokumentumok, melyeket az MTA Könyvtár Kézirattárának és a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-gyűjteményei, a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Kriegsarchiv fondjai őriznek. A szerző ezekben a gyűjteményekben végzett kutatómunkájának eredményeként készült könyve első részében az ifjú Bolyai életében a bécsi mérnökakadémiai évek történetét mutatja be, majd felvázolja hadi mérnöki pályafutását és korszakalkotó geometriai felfedezését, mérnöki szolgálatának és működésének temesvári, aradi, lemergi, olmützi eseményeit és történéseit, végül a „nyugalmazott ingenieur kapitány” életének hétköznapijait és alkotásait.

A kötetet okmánytár zárja. Az ott közölt dokumentumokból a Bolyai-kutatás előtt 120 irat eddig teljesen ismeretlen volt.

Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 30.

Akadémiai Kiadó